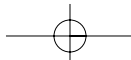
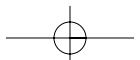
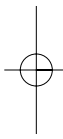
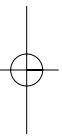

Hrvoje Matković
Zagreb

OBIJEŽJA RADOVA
O NEZAVISNOJ
DRŽAVI HRVATSKOJ

Kad govorimo o obilježjima historiografskih radova o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, moramo utvrditi da naša razmatranja obuhvaćaju obrade problematike nastanka, trajanja i propasti hrvatske države od 1941. do 1945., a to znači obrade okolnosti u kojima se ta država pojavila, organizacije i strukture njene vlasti, vanjske politike i ovisnosti o silama zaštitnicama, te obrade vojnih snaga, sučeljavanja s neprijateljskim snagama, gospodarske prilike, vjerske prilike i odnos vlasti prema vjerskim zajednicama i manjinama, kulturnu djelatnost itd. Jednom riječju, zanima nas obrada pojedinih komponenata funkcioniranja države koja je nastala i nestala u vihoru drugog svjetskog rata, a koja je integralni dio novije hrvatske povijesti. Činjenica da je kraj NDH označio i pojavu nove hrvatske emigracije, a da je Hrvatska ponovno ušla u sastav jugoslavenske državne zajednice, i to pod komunističkom vlašću, dala je snažan biljeg obradama NDH. Na pisanje o NDH znatno su utjecale ideologija i politika bilo s desnih, bilo s lijevih pozicija. No bilo je i odmicanja, otklona od ideološke sfere.

Literatura o NDH može se podijeliti na onu koja je nastala u emigraciji i na onu u domovini.

Emigrantska se literatura najvećim dijelom sastoji od priloga u emigrantskim časopisima, od kojih posebno treba navesti *Hrvatsku reviju*, pokrenutu još 1951. godine i koja je izlazila s četiri broja svake godine.¹ (Od uspostave suverene Republike Hrvatske izlazi u domovini.) Autori priloga bili su mnogi bivši ustaški dužnosnici na višim i nižim razinama, koji obrađuju pojedine epizode iz vremena kratkotrajne vladavine ustaša u Hrvatskoj, i to najčešće one u kojima su i sami sudjelovali. S obzirom na podjele, do kojih je među ustaškim emigrantima došlo, u tim priložima ima različitih političkih tonova pa i »otkrivanja« zakulisnih aktivnosti i sučeljavanja u ustaškom vrhu. U *Hrvatskoj reviji* objav-

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
nezavisnoj državi
Hrvatskoj**

ljivali su svoje priloge i pripadnici drugih emigrantskih struja, kao i nezavisni intelektualci, što je njenog urednika navelo da utvrdi kako je *Hrvatska revija* okupila »sve Hrvate jednog pokraj drugoga i tako ostvarila hrvatsko kulturno jedinstvo«. ² Za istraživače razdoblja NDH određeno značenje ima i »Knjižnica Hrvatske revije« u kojoj su svoje knjige objavili mnogi intelektualci-emigranti (npr. Ivan Meštrović, Bogdan Radica, Dominik Mandić, Ivo Rojnica i drugi). Pozornost povjesničara posebno privlače knjige Matije KOVAČIĆA, *Od Radića do Pavelića* (München-Barcelona, 1970.) i Vinka NIKOLIĆA, *Pred vratima domovine* (Buenos Aires, 1. sv. 1966.; 2. sv. 1967.). ³ Zbog određenih korisnih podataka svu tu literaturu možemo donekle svrstati u izvornu građu koja daje poticaja za daljnja istraživanja, ali kojoj zbog ideološke i političke obojenosti i subjektivnosti autora treba pristupiti vrlo kritično.

Od ostalih autora razlikuje se Jere JAREB, koji objavljuje knjigu *Pola stoljeća hrvatske politike 1895.-1945.* (Buenos Aires, 1960.) u kojoj je prvi dao obrazloženi kritički osvrt na stanje u NDH, apostrofirajući posebno njenog čelnog čovjeka — poglavnika Antu Pavelića. ⁴ Jareb je u emigraciji objavio i knjigu *Političke uspomene i rad dr. Branka Jelića* (Cleveland, 1982.) koja sadrži Jelićeve vlastoručno pisane uspomene od 1923. do 1948. godine. Te su uspomene napisane od osobe iz kruga Pavelićevih najbližih suradnika, kojima je Jareb dodao i kroniku djelovanja Hrvatskog narodnog odbora od 1950. do 1972. godine te kratki životopis Branka Jelića. Inače, Jelićeve uspomene sastoje se od zapisa koje je objavljivao u emigrantskoj *Hrvatskoj državi*. ⁵ Ti su zapisi u cijelosti preneseni u knjizi koju je priredio Jareb, a najvećim dijelom se odnose na povijest ustaškog pokreta od 1929. do 1941. Premda bliski suradnik Ante Pavelića Jelić nije bio suradnik ustaške vlasti u NDH, jer je cijelo vrijeme njezina postojanja bio u engleskom zatočeništvu. Zato njegovi zapisi imaju značenje izvorišta za proučavanje ustaške emigracije do 1941., a to je razdoblje priprema za ustašku državu i aktivnost ustaške vlasti u NDH.

Treba spomenuti i Pavelićeve dvije knjige *Doživljaji* (Madrid 1968., domovinsko izdanje sv. 1, Zagreb 1996.; sv. 2, Zagreb 1998.) koje sadrže njegova sjećanja, a koja je je bilježio u vrijeme boravka u Italiji između 1946. i 1948. godine. U prvoj knjizi Pavelić opisuje svoje mladenačke dane, dok u drugoj iznosi svoju političku aktivnost do 1929. godine. O njegovu djelovanju u vrijeme dok je bio na čelu

NDH nije ostavio (koliko je do danas poznato) nikakvih zapisa.⁶

S obzirom da se radi o osnivaču i predvodniku ustaške organizacije i poglavaru ustaške države, treba reći da nas je Pavelić svojim knjigama razočarao. Izbjegao je bilo što kazati o ustaškoj organizaciji i posebno o zbivanjima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Svojim tekstovima obuhvatio je doba u kojem je njegovo sudjelovanje u političkom životu Hrvatske (kao pripadnika pravaške omladine i kasnije prvaka *Hrvatske stranke prava*) bilo marginalno. Opisujući osobna doživljavanja Pavelić iskazuje zamjetan pripovjedački dar. U svoje pripovijedanje ubacio je i razmatranja o hrvatskoj povijesti. No ti dijelovi teksta i po vokabularu i stilski odudaraju od osnovnog teksta. Što više, često navodi netočne podatke i čini grube faktografske greške zanemarujući potpuno rezultate hrvatske historiografije. Zapravo, Pavelić daje svoju ahistorijsku viziju hrvatske prošlosti koja odgovara njegovoj aktualnoj političkoj orijentaciji. U opisima svakodnevnih događaja uvijek sebi pripisuje veliko značenje kao inicijatoru i pokretaču akcija. Svoje političko djelovanje često označava kao »revolucionarno«. Bitno obilježje Pavelićevih knjiga je naglašena politička tendencioznost, patetičnost i gotovo isforsirano rodoljublje.

Literatura koja je nastajala u domovini dijeli se na tekstove objavljene od 1945. do 1991. (dakle, do sloma Jugoslavije i komunističkog sustava) i onu od uspostave samostalne i suverene Republike Hrvatske do danas. Dakako, pisanje povijesti u svakom od ta dva razdoblja ima posebna obilježja.

Kad je riječ o razdoblju između 1945. i 1991. godine, valja uočiti da su se najprije pojavili tekstovi iz pera osoba koje su bile privržene komunističkom režimu (poneki i bliski obavještajnim službama) mahom nekvalificirane za povijesna istraživanja. Njihovi tekstovi imaju izrazito ideološko-politički biljeg s naglašenom partijskom terminologijom. Ti tekstovi i nisu pisani zbog rekonstrukcije stvarnih zbivanja i zbog utvrđivanja povijesne istine, već su nastajali kao sredstvo političkog obračuna s poraženim neprijateljem i zbog isticanja vlastite moći, dakle u neznanstvene svrhe. Tada nastaje i hipertrofija podataka o žrtvama ustaškog režima (osobito o Jasenovcu), te manipulacija s procjenama stajališta Katoličke crkve, posebno odnosa nadbiskupa Stepinca prema postupcima ustaške vlasti.

Međutim, u tom razdoblju pojavili su se u domovini i *radovi povjesničara* koji su pisani na temelju tada dostupne

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
nezavisnoj državi
Hrvatskoj**

arhivske građe i koji su imali za cilj znanstvenu valorizaciju NDH. Ovdje valja napomenuti da do 60-ih godina znanstvena historiografija zaobilazi temu o NDH, kao i temu o kraljevskoj Jugoslaviji, jer je svako okretanje toj problematici za komunističku vlast bilo politički sumnjivo kao promidžba propalog buržoaskog društva i buržoaske politike. No od početka 60-ih godina ipak započinje znanstvena obrada najprije stare Jugoslavije, a onda i povijesti NDH. Tako se 1977. g. pojavila knjiga Fikrete BUTIĆ-JELIĆ, *Ustaše i NDH*, u kojoj autorica daje zaokruženi prikaz pojave i trajanja NDH i djelovanja njezinih vodećih snaga. Godinu dana kasnije Bogdan KRIZMAN objavljuje knjigu *Pavelić i ustaše* kao prvu knjigu svoje tetralogije koja obuhvaća i iduće četiri knjige: *Pavelić između Hitlera i Mussolinija* (1980.), *Ustaše i Treći Reich* (dva sveska 1983.) i *Pavelić u bjegstvu* (1986.). Karakteristika Krizmanova pisanja je iscrpno citiranje izvorne građe. On je po prvi put upotrijebio i dokumente iz Ustaškog arhiva (Ustaške pismohrane), koji je postojao u Zagrebu za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, a kojemu je na čelu bio dr. Ivo Gruberina.⁷ S obzirom na nove okolnosti, kada do mnogih fondova izvan Hrvatske ne možemo doći, Krizmanovi radovi dobivaju posebno značenje.

Upoznavanju snaga koje su se suprotstavile Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i vojno djelovale protiv nje pridonijela je još jedna knjiga Fikrete Butić Jelić *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.* (1986.). Služeći se izvornom četničkom dokumentacijom, zatim građom iz ustaških institucija, vojnih i političkih organa narodnooslobodilačkog pokreta te dokumentima osovinskih snaga i zapadnih saveznika, autorica je sustavno prikazala djelovanje četnika u svim onim krajevima Hrvatske, gdje su razvijali svoju aktivnost. Mnoštvom podataka prikazala je i hijerarhiju četničke organizacije, četnički teror i aspekte vojno-političke djelatnosti usmjerene prema ostvarenju ideje »Velike Srbije«. Ista autorica je objavila i knjigu *Hrvatska seljačka stranka* (1983.) u kojoj obrađuje suočavanje dotada najjače hrvatske političke stranke sa stanjem nastalim slomom Jugoslavije i pojavom Nezavisne Države Hrvatske. U ratnom razdoblju HSS je imao drukčiji status nego u godinama do sloma Kraljevine Jugoslavije i osovinske okupacije njezina teritorija. Djelovanje joj je bilo zabranjeno, a u njezinim redovima zbivale su se promjene koje su vodile u raslojavanje. Autorica prati to raslojavanje i obrađuje odnos HSS-a prema ustaškom režimu i partizanskom NOP-u u kojem je vodeća snaga bila Komunistička partija Jugoslavije. S mnoštvom pojedinosti prati proces

raslojavanja stranke i pri tome posebnu pozornost posvećuje aktivnosti grupe »lijevih haesesovaca« koji su prišli NOP-u. Knjiga Fikrete Butić-Jelić prva je monografija o HSS-u u ratnim godinama u kojoj autorica na temelju dostupne arhivske građe prikazuje procese u njenim redovima u novim, ratnim uvjetima.

S obzirom na vrijeme nastanka navedenih monografija, unatoč dobre znanstveno-metodološke pripremljenosti autora i njihove očite težnje za znanstveno utemeljenim vrednovanjem zbivanja i znanstvenim prosudbama problematike o kojoj raspravljaju, ne iznenađuje izvjesna koncesija političkom okruženju, koju u njihovim tekstovima nalazimo. U uvjetima totalitarnog sustava koji je budno bdio nad obradama tema iz bliske prošlosti, morali su s velikim oprezom rekonstruirati zbivanja i izvoditi prosudbe, čineći pri tome i ustupke režimu. No u njihovim redovima posebnu vrijednost ima prezentirana arhivska građa, posebno ona do koje danas ne možemo doći.

Među radovima znanstvenika, koji su u ovom razdoblju obrađivali NDH, valja posebno upozoriti na knjigu Ljube BOBANA *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943.* (Zagreb, 1985.). Podnaslov knjige »Izveštaji informatora o prilikama u Hrvatskoj« pojačava interes istraživača za njezin sadržaj. Radi se o zbirci dokumenata koji se čuvaju u raznim arhivima: u Londonu, Beogradu i Zagrebu. Dokumenti obuhvaćaju zbivanja na širem jugoslavenskom prostoru, ali se odnose i na Hrvatsku, tada posebnu državu. Informacije o prilikama u Hrvatskoj upućivane su jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, a na razne načine prezentirane su i čimbenicima britanske politike. Boban je priredio za objavljivanje izvješća pojedinaca u kojima se prikazuju prilike u Hrvatskoj. Sadržajno ova zbirka pruža materijal za proučavanje držanja, programa, ciljeva i ponašanja različitih grupa. Pri upotrebi tih izvješća valja, dakako, o tome voditi računa i provjeravati izvornu vjerodostojnost. Pojedina izvješća daju sliku kako su informacije prikupljane i kakve su stavove imale pojedine grupe. Informatori su bili iz redova pristaša HSS-a i oni iz redova jugoslavenske orijentacije.

Kad je riječ o izvornoj građi za hrvatsku povijest u razdoblju drugog svjetskog rata (a to znači i za problematiku NDH) treba upozoriti i na zbirke dokumenata pod naslovom *Jugoslavenske izbjegličke vlade* koje su priredili 1. svezak za razdoblje 1941.-1943. Bogdan KRIZMAN, a 2. svezak za razdoblje 1943.-1945. Branko PETRANOVIĆ (Zagreb,

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
 nezavisnoj državi
 Hrvatskoj**

1981.). U tim zbirkama ima dokumenata koji se odnose na Hrvatsku i na hrvatsku politiku različitih usmjerenja.

Godine 1983. Dragovan ŠEPIĆ objavio je monografiju *Vlada Ivana Šubašića* u kojoj je prikazano Šubašićevo djelovanje kao mandatar za sastav izbjegličke vlade i njegovo predsjedanje tom vladom sve do formiranja zajedničke »privremene vlade DFJ« u Beogradu. Premda u toj knjizi nije obuhvaćena situacija u NDH, treba je ipak konzultirati jer se radi o pripremama za obnovu Jugoslavije u kojoj će se i Hrvatska ponovno naći. Šepićev tekst ima jedno specifično obilježje, a to je da ga ne piše samo znanstvenik, arhivski istraživač, već i čovjek iz neposredne blizine Ivana Šubašića (bio je šef njegova kabineta).

Odlučnu prijelomnicu ne samo u novijoj hrvatskoj povijesti, već i u hrvatskoj historiografiji ima 1991. godina, kada Hrvatska izlazi iz sastava jugoslavenske države i konstituira se kao posve neovisna i suverena država. Tek tada su slom komunističkog sustava i uspostava demokracije omogućili istraživačima da problematici NDH pristupe bez političkih ograničenja i da dođu do nekih arhivskih fondova koji su ranije bili brižno čuvani i povjesničarima nepristupačni. Dakako, to ne znači da je tada pisanje o NDH lišeno svake politizacije i tendencioznosti. Ima i danas priloga koji svojim interpretacijama podliježu političkim utjecajima i služe u dnevopolitičke svrhe. Njih se ne može uvrstiti u znanstvenu historiografiju i na njih se ne treba osvrnati.

U novije vrijeme pojavilo se nekoliko djela o problematici NDH s izrazitim znanstvenim obilježjima. Ti su radovi nastali proučavanjem i analizama arhivskih dokumenata i postojeće literature. U prvom redu treba spomenuti marnog istraživača arhivskih fondova Jeru JAREBA koji je za vrijeme svojih povremenih boravaka u domovini⁸ pripremio i objavio dvije građe o NDH s osnovnim podacima o raspravljanoj temi i određenim zaključcima. To su knjige *Zlato i novac NDH izneseni u inozemstvo 1944. i 1945.* (Zagreb, 1997.) i *Državno gospodarstveno povjerenstvo NDH* (Zagreb, 2001.). (U pripremi je i njegova knjiga *Vlade Nezavisne Države Hrvatske.*) Pripremio je za objavljivanje i objavio priloge Eugena Dide Kvaternika pod naslovom *Sjećanja i zapažanja 1925.-1945.* (Zagreb, 1995.).⁹

U knjizi *Zlato i novac NDH iznesen u inozemstvo 1944. i 1945.* Jareb obrađuje temu koja potvrđuje da se u vrijeme NDH događalo mnogo toga što je bilo skriveno od javnosti. U ovom slučaju radilo se o zlatu i inozemnoj valuti koji su u posljednjoj godini rata i u vrijeme sloma NDH na razne

načine izneseni iz hrvatske države. Jareb, dakle, raspravlja o jednom segmentu povijesti NDH koji mnogo govori o njenom financijskom i gospodarskom stanju te o odnosima hrvatske države i njemačkog Reicha, ali i o međusobnim odnosima ustaških dužnosnika, posebno o držanju samog poglavnika Pavelića. Iz novinarskih pera, bez uvida u arhivsku građu, bile su lansirane razne izmišljotine o zlatu NDH (skrivanje u Vatikanu), koje su podmetnute javnosti kao utvrđene istine. Jareb, međutim, utvrđuje posve drukčije stanje. Njegova knjiga donosi dostupnu arhivsku građu uz autorova objašnjenja i pokazuje što se stvarno događalo sa zlatom i valutom NDH.¹⁰ Istom metodologijom Jareb je priredio i obradu teme *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske*. Gospodarski problemi NDH bili su do sada prilično zapostavljeni. Pozornost istraživača prvenstveno je bila usmjerena na političku i diplomatsku komponentu hrvatske države. Radeći na arhivskim fondovima Jareb je naišao na zapisnike sjednice Državnog gospodarstvenog povjerenstva, značajne ustanove NDH, pa je te dokumente objavio u sistematiziranom kronološkom redoslijedu uz odgovarajuća objašnjenja. Iz tih se dokumenata jasno iščitavaju poslovi i djelatnost povjerenstva, valutna politika NDH, gospodarska podređenost Njemačkoj i Italiji koje je hrvatska država opskrbljivala raznim sirovinama. U uvodnoj studiji priređivač je objasnio postanak Državnog gospodarstvenog povjerenstva, a u knjigu je uvrstio i niz zakonskih odredaba o reguliranju gospodarstva NDH.¹¹

Problematika NDH zaokuplja pozornost i mlađe generacije povjesničara, među kojima je i Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ koja je svoj znanstveni rad usmjerila na noviju hrvatsku povijest. Objavila je nekoliko knjiga o hrvatskoj državi između 1914. i 1945. godine i o važnim političkim ličnostima ustaškog vrha. Istraživala je funkcioniranje ustaškog režima, njegove ideološke temelje i sudbine vodećih protagonista. To potvrđuju njezine knjige. U knjizi *Vojskovođa i politika — sjećanja Slavka Kvaternika* (Zagreb, 1997.), Nada Kisić-Kolanović je obradila djelovanje ministra domobranstva NDH i Pavelićeva zamjenika u vodstvu ustaškog pokreta. Autorica prati životni put Slavka Kvaternika i djelovanje u ustaškoj organizaciji do 1941. i u ustaškom režimu u hrvatskoj državi od 1941. dalje. Svoje analize temelji prvenstveno na arhivskom materijalu, osobito na onom dostupnom poslije 1991. godine. U drugom dijelu knjige autorica objavljuje Kvaternikove zapise nastale u komunističkom zatvoru 1947. g. te dokumente sudskog postupka protiv njega.¹² Knjiga

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
nezavisnoj državi
Hrvatskoj**

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
 nezavisnoj državi
 Hrvatskoj**

Nade Kisić-Kolanović *Mladen Lorković — ministar urotnik* (Zagreb, 1998.) osvjetljava djelovanje jednog od najbližih Pavelićevih suradnika i vodećih ustaških dužnosnika. U prvom dijelu u sedamnaest tematskih cjelina autorica prati Lorkovićevo sudjelovanje u ustaškom pokretu od mladih dana do 1941. godine. Drugi dio sadrži dokumentaciju koja se odnosi na Lorkovića. Pored njegovih zapisa tu je i dio njegove korespondencije. U trećem dijelu objavljeno je šest svjedočanstava o planiranom puču u ljetu 1944. do kojega nije došlo, a prouzročio je Lorkovićev politički pad, utamničenje i najzad fizičku likvidaciju. Ovom knjigom autorica je dala dokumentiranu znanstvenu obradu jednog od najznačajnijih događaja u povijesti NDH.¹³ Naslov treće knjige Nade Kisić-Kolanović je *NDH i Italija — političke veze i diplomatski odnosi* (Zagreb, 2001.). Nastala je kao rezultat autoričina rada u hrvatskim arhivima i na dokumentaciji talijanskog Ministarstva vanjskih poslova te na objavljenim talijanskim i njemačkim dokumentima. Premda je knjiga prvenstveno usmjerena na hrvatsko-talijanske odnose, u obradi su zahvaćene i bitne komponente unutarnjeg sustava NDH, a sadrži i osvrt na ustaški pokret do 1941. i diplomatske igre oko proglašenja NDH. Obradene su i doktrinarnе veze ustaštva i fašističke ideologije, a izvršena je i temeljita analiza Rimskih ugovora. U završnom dijelu knjige prikazan je odnos Talijanske Socijalne Republike i NDH te stav nove talijanske demokratske vlade prema hrvatskom pitanju.¹⁴

Poznato je da je srpsko pitanje u NDH bilo zaoštreno od samog njenog osnutka. U traženju njegova rješenja nametnuo se projekt osnivanja posebne Hrvatske pravoslavne crkve. Tu je problematiku obradio Petar POŽAR u knjizi *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti* (Zagreb, 1996.). Sam autor kaže u predgovoru da ne pretendira da knjiga bude znanstveni rad već dokumentarna publicistika. Ipak, ona je mnogo više od toga. Autor je sistematično, s osloncem na izvornu građu, prikazao pravoslavlje u Hrvatskoj prije osnivanja NDH, proces osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve i njezino ustrojstvo, te njen kraj. Autor daje kritičku valorizaciju dosadašnjih spoznaja o toj problematici. Tekst je popraćen stanovitim brojem slika, a na kraju knjige autor daje i nekoliko integralnih dokumenata.¹⁵

Godine 1999. u Splitu je objavljena knjiga *Pavelićeva doba*. Kao njen autor naznačen je Ante MOŠKOV, prisni suradnik poglavnika Pavelića iz vremena prve ustaške emigracije i kasnije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. S Pavelićem se razišao nakon povlačenja iz Hrvatske u proljeće 1945.

godine. Knjigu je priredio za objavljivanje i bilješkama popratio Petar Požar. Radi se, zapravo, o rukopisu Moškova koji je nastao u komunističkom zatvoru (Moškova su izručili Englezi potkraj 1946. godine). To je zbir brojnih slika iz života Ante Pavelića kako ih je Moškov vidio. U tekstu dolazi do izražaja Moškovljevo razočaranje sa svojim idolom Pavelićem, kojemu je vjerno i predano služio. Pun gorčine Moškov zamjera Paveliću brojne postupke u prvoj emigraciji i za vrijeme NDH. To je svojevrsni obračun Moškova s Pavelićem iz kojega se mogu naslutiti karakterne osobine poglavnika, način njegova ophođenja sa suradnicima i okolinom koja ga je okruživala, kao i motivi sukoba s bliskim osobama koje je uklanjao iz državnog vrha. S obzirom na okolnosti u kojima je Moškov pisao svoje zapise (nalazio se u zatvoru i pisao je po sjećanju bez dokumentacije) istraživač mora biti oprezan i krajnje kritičan prema njegovu tekstu, mada mnoge opisane situacije očito daju i vjerodostojne podatke.

Petar POŽAR priredio je i knjigu *Ustaša — dokumenti o ustaškom pokretu* (Zagreb, 1995.), zbirku izvorne građe koja se sastoji od proglašenja, zakonskih odredaba, poglavnikovih govora i poslanica, a uz koje je uvijek navedeno podrijetlo dokumenta, odnosno upozorenje na njihovo prethodno objavljivanje u ustaškom tisku ili u pojedinim zbirkama.

Aleksandar VOJINOVIĆ u knjizi *NDH u Beogradu* (Zagreb, 1995.) objavio je prikupljenu arhivsku građu Konzularnog predstavništva NDH u ranijem glavnom gradu Kraljevine Jugoslavije, a tada sjedištu okupirane Srbije. To je zbirka odabranih dokumenata koji su iz Beograda upućivali u Zagreb od 1941. do 1944. godine, a koji pružaju sliku Nezavisne Države Hrvatske viđenu iz Beograda. Autor, dakle, ne piše povijesni tekst, obradu povijesnih događaja, već kronološkim slijedom niže dokumente iz kojih se uočavaju problemi u odnosima aktera zbivanja — a to su njemačke okupacijske vlasti, Nedićeva vlada i vlada NDH. Vojinović je prezentirao arhivsku građu koja je povjesničarima bila posve nepoznata i koja opovrgava dosadašnje pretpostavke da je granica NDH i Srbije bila gotovo »hermetički« zatvorena.¹⁶

Posebnu pozornost u problematici NDH privlači pitanje koncentracijskih logora, posebno Jasenovca, o čemu je pisalo više autora. Među njima se ističe Vladimir ŽERJAVIĆ, koji se argumentirano suprotstavio eskalaciji broja žrtava, a koju su na osnovi iskonstruiranih dokaza plasirali neki autori. Njegova posljednja knjiga *Opsesije i megalomanije oko*

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
nezavisnoj državi
Hrvatskoj**

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
nezavisnoj državi
Hrvatskoj**

Jasenovca i Bleiburga (Zagreb, 1992.) donosi raščlanjivanje demografskih podataka i verifikaciju statističkih izračunavanja. U novije vrijeme problem Jasenovca obrađuje i Josip JURČEVIĆ u knjizi *Nastanak jasenovačkog mita* (Zagreb, 1998.) s novim pristupom i korištenjem nove građe. Autor analizira rezultate komisijskih i antropoloških istraživanja, te popise žrtava. Kritički je preispitao demografska djela koja se bave problemom žrtava te historiografske radove kao i publicističke tekstove u kojima se pisalo tendenciozno, bez uvažavanja činjenica. Uz analizu postojeće literature autor je istraživao i izvornu građu u nastojanju da dade što objektivniju obradu najavljene problematike.¹⁷

Položaj Katoličke crkve i njen odnos prema ustaškom režimu u NDH predmet je istraživanja Jure KRIŠTE, koji je tu problematiku razradio u dvije knjige pod naslovom *Katolička crkva i NDH* (Zagreb, 1998.). Prva knjiga sadrži sistematičnu obradu problematike, a druga — s podnaslovom »Dokumenti« — donosi zbir dokumenata (366) od kojih je znatan dio prvi put objavljen. Mnogi od tih dokumenata su iz stranih arhiva pa su korišteni i oni iz vatikanskih fondova. Autor je dao kritički osvrt na dosadašnje prosudbe o položaju Katoličke crkve u ustaškoj državi, te o odnosu crkvene hijerarhije prema državnim vlastima. U obradi autor je obuhvatio i problem prekrštavanja te uspostavljanje Hrvatske pravoslavne crkve i odnos Katoličke crkve prema Židovima i komunistima.

Zanimljivih podataka o svakodnevici u NDH donosi novinar i bivši domobranski časnik Ivan KOŠUTIĆ u knjizi *Rađanje, život i umiranje jedne države — 49 mjeseci*. To nije znanstvena obrada, ali je tekst koji daje poticaje za istraživanja i znanstveno vrednovanje.¹⁸ Isti autor objavio je i knjigu *Hrvatsko domobranstvo u drugom svjetskom ratu* (Zagreb, 1. sv. 1992., 2. sv. 1994.). Nazočnost njemačke vojske na teritoriji NDH prikazao je Nikola ANIĆ u knjizi *Njemačka vojska u Hrvatskoj* (Zagreb, 2002.).

Nekoliko autora obrađivalo je haesesovsku komponentu u NDH nastojeći utvrditi njeno raslojavanje i aktivnost vodstva stranke u vrijeme drugog svjetskog rata, a to znači u nepovoljnim prilikama za stranku. Posmrtno je objavljena knjiga Ljube BOBANA *Dr. Tomo Jančiković — HSS između zapadnih saveznika i komunista* (Zagreb, 1996.).¹⁹ Zdenko RADELIĆ objavljuje knjige *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1951.*, te *Božidar Magovac — s Radićem između Mačeka i Hebranga* (Zagreb, 1999.).²⁰

Slom NDH i stradanja hrvatske vojske i civila u proljeće 1945. najprije su obrađivali sami sudionici tragične završnice hrvatske države u emigraciji. Od te literature našu pozornost privlače knjige o bleiburškoj tragediji. Prvu knjigu o toj temi objavio je Ivo BOGDAN, *La tragedia de Bleiburg* (Buenos Aires 1963. na španjolskom jeziku). Tekst svoje knjige Bogdan je gradio na opsežnoj dokumentaciji (svjedočanstva preživjelih) koju je najvećim dijelom godinama sakupljao dr. Krunoslav Draganović. Na temelju tog španjolskog izdanja Vinko Nikolić i Franjo Nevistić priredili su knjigu na hrvatskom jeziku *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda* (Barcelona, 1976.). Popratili su je opsežnim predgovorom. Već sljedeće 1977. g. objavljeno je i njezino drugo izdanje (priredio ga je V. Nikolić) dopunjeno novim svjedočanstvima i prilogima. Domovinsko izdanje (koje je također priredio V. Nikolić) tiskano je u Zagrebu 1993. i istovjetno je s drugim izdanjem. Knjiga je podijeljena u pet većih cjelina: Analiza, Opis zločina, Prilozi, Dokumenti i Novi dokumenti i svjedočanstva.²¹

Priređivač navedene knjige o Bleiburgu Vinko NIKOLIĆ i sam je objavio knjigu pod naslovom *Tragedija se dogodila u svibnju* (sv. 1, 2) s podnaslovom »Jedna (prva) godina egzila u dnevniku ratnog zarobljenika broj 324.664«. Knjiga je objavljena 1984. (1. sv.) i 1985. (2. sv.) u Barceloni, a domovinsko izdanje u Zagrebu 1995. Autor je po nadnevcima bilježio svoja proživljavanja u zarobljeničkom logoru u Italiji, a u prvim poglavljima dao je iscrpan opis napuštanja Zagreba, povlačenja kroz Sloveniju i Austriju, zbivanja kod Bleiburga i zarobljavanje.²²

Kraće obrade pojedinih epizoda egzodusa objavljivali su pojedini autori u emigrantskim časopisima. Izbor nekoliko priloga tiskan je u domovini pod naslovom *Povlačenje 1945. — krivci i žrtve* (Zagreb, 2000.). Priređivači ove knjige Tomislav Sabljak i Ivo Smoljan izvršili su izbor četiri teksta koja su napisala četiri sudionika zbivanja u proljeće 1945. Ti su tekstovi povezani istom tematikom i okolnostima zbivanja. Vjekoslav Vrančić (»S bijelom zastavom preko Alpa«) opisuje peripetije oko predaje glasovitog Memoranduma hrvatske vlade s početka svibnja 1945. godine. Prilog Marinka Polića (»Od Mostara do Bleiburga«) daje detaljan opis povlačenja hrvatske vojske i civila i njihovo stradanje. Branimir Vidmar (»Od Zagreba do Salzburga«) sadrži opis dramatičnih dana totalnog rasula i svojih lutanja Austrijom u traženju spasa. Posljednji tekst je iz pera četničkog generala Svetomira Đukića (»Iz šume u emigraciju«). Autor je bio

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
 nezavisnoj državi
 Hrvatskoj**

izaslanik Draže Mihailovića, koji je u travnju 1945. posjetio Pavelića, pa je u svom prilogu iscrpno opisao svoju misiju. Knjiga, dakle, nije povijest sloma NDH, već sadrži svjedočanstva sudionika koja pridonose rasvjetljavanju završnice NDH.²³

Najzad, moram spomenuti i svoju knjigu *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb 1994., drugo izdanje 2002.) koju sam pripremio na temelju literature i vlastitih istraživanja, a u kojoj sam znanstvenim pristupom, bez glorifikacije i sotonizacije, prikazao što se s Hrvatskom događalo u vrijeme drugog svjetskog rata.²⁴

I da zaključimo.

Razdoblje trajanja NDH, jače o drugih razdoblja novije hrvatske povijesti, bilo je izloženo politizaciji i tendencioznim prosudbama. Obrade tog razdoblja trebale su poslužiti političkim ciljevima. Jedna strana — a radi se o bivšim nositeljima ustaške vlasti — veličala je svoje »povijesno djelo« unoseći često u svoje obrade netočne konstrukcije zbivanja (npr. onu o »hrvatskoj revoluciji 1941.«) i zaobilazeći negativne postupke i učinke ustaškog režima. Druga strana — autori u službi komunističkog režima — sa svojih suprotnih ideoloških stajališta i pozicija pobjednika objavljivala je tekstove o NDH u kojima je ta država prikazana u najcrnijim tonovima krajnje politiziranima. U okolnostima totalitarnog sustava znanstvena obrada i povijesno vrednovanje dugo nisu imali prostora. U drugoj etapi komunističkog režima (70-ih i 80-ih godina) pojavili su se i znanstveni radovi o NDH koji su uz dobru stručnu i metodološku spremu autora i upotrebom dostupne arhivske građe ipak obilježeni vremenom svog nastanka, tj. opreznim pristupom i izvjesnim ustupcima političkom ozračju. Tek je uspostava hrvatske neovisnosti u 90-im godinama XX. st. otvorila mogućnost temeljite znanstvene valorizacije razdoblja NDH, što potvrđuje pojava niza monografija u kojima se obrađuje problematika ratne hrvatske države i raspravljaju mnoga pitanja ključna za objektivnu povijesnu prosudbu.

BIJEŠKE

¹ *Hrvatska revija* počela je izlaziti u Buenos Airesu (Argentina) 9. ožujka 1951. Prvi urednici bili su joj dr. Antun Bonifačić i prof. Vinko Nikolić. Kada se 1954. Bonifačić preselio iz Brazila (gdje je do tada boravio) u Chicago (SAD), otežana je komunikacija dvaju urednika, pa je prestalo njegovo suuređivanje časopisa. Tada je Vinko Nikolić ostao jedini urednik *Hrvatske revije* i to je ostao sve do smrti 1997. godine.

² Vinko NIKOLIĆ, *U službi domovine*, Zagreb 1996., str. 451.

- ³ Potpuni naslov knjige Matije Kovačića je *Od Radića do Pavelića, Hrvatska u borbi za svoju samostalnost. Uspomene jednog novinara*. Knjiga Vinka Nikolića *Pred vratima domovine* objavljena je i u domovini u Zagrebu 1995.
- ⁴ Pretisak Jarebove knjige objavljen je u domovini u Zagrebu 1995. Knjiga je inače nastala kao kritički osvrt na Mačekovu autobiografiju objavljenu 1957. na engleskom jeziku pod naslovom »In the Struggle for Freedom«. U knjizi je obrađeno i razdoblje NDH. Vidi moj osvrt u *Časopisu za suvremenu povijest* (dalje ČSP) br. 2/1995.
- ⁵ Svoje uspomene Jelić je počeo objavljivati u *Hrvatskoj državi*, koja je izlazila u Münchenu. Objavljivanje nastavaka započelo je u travnju 1960. povodom smrti Ante Pavelića.
- ⁶ O Pavelićevim knjigama vidi opširnije osvrte: Hrvoje MATKOVIĆ u *Hrvatskoj reviji* (dalje HR) i to Doživljaji I. u br. 3 — 4/1996. i Doživljaji II. u br. 4/1999.
- ⁷ Arhiv ustaške organizacije, koju su ustaše napuštajući domovinu početkom svibnja 1945. pokušali iznijeti u inozemstvo, dospjela je kod Maribora u ruke partizana i odnesena je u Beograd.
- ⁸ Jere Jareb je napustio domovinu u proljeće 1945. godine i trajno se nastanio u Loretu u SAD (država Pennsylvania), gdje je do umirovljenja kao doktor povijesnih znanosti predavao europsku i svjetsku povijest na Saint Francis Collegeu.
- ⁹ O knjizi Eugena Dida Kvaternika pisali su: Mira KOLAR u ČSP br. 1/1995. i Jure KRIŠTO u HR br. 1-2/1995.
- ¹⁰ Prikaz Jarebove knjige pisali su H. MATKOVIĆ u ČSP br. 3/1998. i Mario JAREB u HR br. 1-2/1998.
- ¹¹ Osvrt na Jarebovu knjigu *Državno gospodarstveno povjerenstvo* dao je H. MATKOVIĆ u ČSP br. 3/2001.
- ¹² O knjizi Nade Kisić-Kolanović *Vojskovođa i politika — sjećanje Slavka Kvaternika* pisao je Zvonimir DESPOT u ČSP br. 3/1997.
- ¹³ O pripremama puča, u koje su uz ustaške dužnosnike bili uključeni i vodeći politički ljudi iz HSS-a i viši domobranski časnici, pisao je i Jozo IVIČEVIĆ u podužem feljtonu pod naslovom *Puč Lorković-Vokić i politika ratne HSS u Vjesniku*, travanj-svibanj, Zagreb 1997.
- ¹⁴ O knjizi *NDH i Italija — političke veze i diplomatski odnosi* Nade Kisić-Kolanović pisao je Franko MIROŠEVIĆ u ČSP br. 2/2002.
- ¹⁵ O knjizi Petra Požara *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti* pisao je Zlatko KUDELIĆ u ČSP br. 3/1997.
- ¹⁶ Osvrt na Vojnovićevu knjigu *NDH u Beogradu* dao je H. MATKOVIĆ u HR br. 4/1995.
- ¹⁷ Knjigu J. Jurčevića *Nastanak jasenovačkog mita* prikazao je Davor KOVAČIĆ u ČSP br. 2/2000. O stradanjima Židova u NDH objavili su Ivo i Slavko GOLDSTEIN knjigu pod naslovom *Holokaust u Zagrebu* (Zagreb 2001.). Prikaz njena sadržaja dala je Ljiljana DOBROVŠAK u ČSP br. 1/2002.
- ¹⁸ Košutićevu knjigu *Rađanje, život i umiranje jedne države — 49 mjeseci* prikazao je Tvrtko BOŽIĆ u ČSP br. 3/1998.
- ¹⁹ Osvrt na Bobanovu knjigu *Dr. Tomo Jančiković — HSS između zapadnih saveznika i komunista* dao je Zdenko RADELIĆ u ČSP br. 1-2/1996.
- ²⁰ O knjizi Zdenka Radelića *Božidar Magovac s Radićem između Mačeka i Hebranga* pisali su: F. MIROŠEVIĆ i H. MATKOVIĆ u ČSP br. 1/2001.
- ²¹ O knjizi *Bleiburska tragedija hrvatskog naroda* pisao je H. MATKOVIĆ u HR br. 1/1994.

Hrvoje Matković:
**Obilježja radova o
nezavisnoj državi
Hrvatskoj**

²² Knjigu *Tragedija se dogodila u svibnju* Vinka Nikolića prikazao je Anđelko MIJATOVIĆ u HR br. 4/1995.

²³ Priloge u knjizi *Povlačenje 1945. — krivci i žrtve* priređivači su preuzeli iz emigrantske *Hrvatske revije* (3) i iz emigrantske *Srpske zastave* (1). U *Srpskoj zastavi* je objavljen prilog generala Svetomira Đukića. Sva četiri priloga u domovini se objavljuju prvi put. Opširniji osvrt na knjigu *Povlačenje 1945. — krivci i žrtve* dao je H. MATKOVIĆ u ČSP br. 2/2000. i u HR br. 1/2000.

²⁴ O knjizi *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* pisali su: Vladimir POSAVEC u *Historijskom zborniku* XLVII/1994. i Mario JAREB u ČSP br. 1-2/1996.